maar toch ook in het Nieuwe Testament, is en blijft het einddoel waarop alles uitloopt steeds dit, dat de Middelaar, als Zone Gods en des menschen, alle dingen aan zijne voeten onderwerpt, als Koning op zijn troon heerscht, en dat, na het oordeel, ook aan zijn verlosten zal gegeven worden, »met hem te zitten in zijnen troon gelijk hij zelf gezeten is met zijnen Vader op zijnen troon." De heiligen in de Openbaringen naderen als priesters, maar ook als *koningen*, en eerst hierin wordt de profetie van Gen. 1 : 28 vervuld.

Plaats hiertegenover nu al hetgeen de Heilige Schrift ons omtrent het eigenlijk bestaanskarakter der engelen betuigt, en immers dan blijkt boven alle bedenking duidelijk, dat zij, de engelen, juist *niet* tot heerschappij geroepen zijn, maar dat hun scheppingsordinantie is en blijft: *dienaren* te wezen, tot *dienst* geroepen te zijn, en in dit *dienen* hun bestaan en aanzijn te laten opgaan. Zoo gevoelt ge terstond de tegenstelling. In God zelven is het allereerste zijn Almachtigheid, zijn Souvereiniteit, zijn Koninklijke majesteit, zijn Heerschappij die over alles gaat. Derhalve moet ook in het Beeld Gods deze trek *op den voorgrond* staan. En dienovereenkomstig vinden we dan ook, dat het menschelijk schepsel, dat zijn Beeld draagt, vóór alle dingen tot koninklijke heerschappij geroepen is. Daarentegen komen de engelen voor, als van alle heerschappij uitgesloten, als van alle koninklijke eere verstoken, als bestemd tot niets dan dienen, en om in dit enkel dienen zalig te zijn. Natuurlijk bedoelen we hiermede niet, dat de mensch niet tevens *dienaar* van zijn God en tot dienen geroepen zou zijn. Maar hierin ligt het verschil, dat deze dienst bij den mensch uitloopt op de kroon, terwijl bij den engel dit dienen dienen *blijft*, en nooit een hooger karakter erlangt. Maar is dit nu zoo, en staat het hierom vast, dat deze heerschappij des menschen juist de eigenaardige en eerst de volle uitdrukking van zijn geschapen zijn naar Gods Beeld is, dan blijkt immers hieruit des te duidelijker, dat de engel juist datgene mist, wat het *eigenlijke* in het Beeld Gods uitmaakt, en alzoo onmogelijk naar den Beelde Gods geschapen *kan* zijn.

Bestond de heerschappij die den mensch is toegezegd nog in hoofdzaak in zekere *zedelijke* en *geestelijke* heerschappij, het ware allicht nog anders te vatten. Maar dit is niet zoo. Het duidelijke woord der Schrift in Gen. 1 : 28 en in Psalm 8 wijst het uit, dat het een valsch spiritualisme is, om de heerschappij, die den mensch is toegezegd, in hoofdzaak *geestelijk* te willen duiden.

De ons toegezegde heerschappij is wel metterdaad een heerschappij *over het geschapene*. Schijnbaar zeer materialistisch zegt Psalm 8 zelfs: »Gij doet hem heerschen over de werken uwer handen. Gij hebt alles aan zijne voeten onderworpen. Schapen en ossen, alle die; ook mede de dieren des velds, het gevogelte des hemels en de visschen der zee, hetgeen de paden der zeeën doorwandelt." En dit vindt de Psalmist zoo weinig ongeestelijk, dat hij er vlak op volgen laat: »o HEERE, onze Heere, hoe heerlijk is uw Naam op de gansche aarde". Doch dan volgt hier ook uit, dat juist voor het uitoefenen van deze heerschappij het bezit van *een lichaam*, van een *vleeschelijk*, van een *stoffelijk* bestaan, onmisbaar was. Eerst hierdoor treedt de mensch met die zichtbare schepping in levenscontact, en kan hij over die zichtbare schepping heerschappij uitoefenen; terwijl omgekeerd de engel, als niet tot deze heerschappij geroepen, dit stoffelijk bestaan niet noodig had, en alzoo enkel een *geestelijk* bestaan van zijn Schepper ontving. Zoo sluit dus alles wel inéén. De mensch, die krachtens zijn schepping naar Gods Beeld, koning moet zijn en heerschappij moet ontvangen over al het werk van Gods hand, ontvangt een deels geestelijk, deels stoffelijk aanzijn; de engel daarentegen, die *niet* naar Gods Beeld geschapen is, en *niet* tot heerschappij maar tot *dienst* is verkoren, treedt als louter geestelijk wezen op. Van een geschapen zijn van den engel naar Gods Beeld *kan* alzoo geen sprake zijn. Het denkbeeld zelf druischt lijnrecht in tegen al wat de Schrift ons en omtrent het Beeld Gods én omtrent den dienst der engelen openbaart. Waar dan ten slotte vanzelf uit volgt, dat de heerschappij des menschen, om zijn meerderheid, ten slotte *ook over de engelen* zal gaan. »Weet gij niet, vraagt de apostel, dat wij de engelen oordeelen zullen?" En *oordeelen*, het spreekt immers vanzelf, is de hoogste daad van heerschappij die het eene schepsel over het andere uitoefenen kan.

„Als een lam in de ruimte."

> Want Israël is onbandig, als eene onbandige koe; nu zal hen de Heere weiden, als een lam in de ruimte.
>
> Hosea 4 : 16.

»Vrijheid" is het tooverwoord onzer eeuw.

Geen band, geen beperking, geen *be*paling noch *om*paling van uw persoon noch van uw leven.

Ons *ik*, ons individueele wezen, ons eigen inzicht en onze eigen wil, straks onze eigen zin en lust, moet al onze wet zijn.

En ook waar men dan nog »Christen" blijft heeten, of zelfs in ernstiger zin nog belijder van den Christus wil zijn, en dus *niet* roept: »Laat ons zijn banden verscheuren en zijn touwen van ons werpen", en nog veel minder in het *non Deus ni maître*" (geen God en geen heer meer over ons) den kreet der revolutie aanheft, durft men het toch als Christen aan, om voor de »lammeren Christi" *de ruimte* op te eischen.

Op de conscientie, meer dan op Gods Woord, zal men afgaan. Eigen inzicht en eigen inval zal boven de belijdenis der kerk gelden. En niet de geestelijke *gebondenheid* in het Lichaam van Christus, maar de *vrijheid*, die zich om de spil van eigen overtuiging beweegt, zal de belofte van eeuwig leven hebben.

Aldus is het dweepen met een valsch, van alle harmonie verstoken en van alle evenwicht beroofd, vrijheidsbegrip, en niet minder het dweepen met onze eigene individueele voortreffelijkheid, allengs uit de kringen der Revolutie ook in den kring der belijders van den Christus doorgedrongen.

Door een talentvol schrijver als Vinet, heeft dit onwaarachtig streven, zonder diens opzet, zijn verleidelijke vertolking gevonden.

John Darby heeft, eveneens zonder het te weten en zonder het te bedoelen, aan dit revolutionaire Christendom een eigen vorm en uitdrukking gegeven.

De ook ten onzent uitgeroepen stelling, dat de tijd der Belijdeniskerken voorbij was, en dat voortaan het Christendom *op de mystiek van het gemoed* had te drijven, heeft in breede kringen aan dit *on*gereformeerd bedoelen ingang geschonken.

En als men ook heden ten dage, dit bedenkelijke verschijnsel met een kort woord uit de Heilige Schrift zou willen kenteekenen, ware er nog altoos geen beter uitdrukking te vinden, dan wat we in Hosea 4 : 16 lezen.

Want metterdaad, hetgeen ook de Christen op dit valsche standpunt zijn wil, is niet anders noch beters dan: *een lam in de ruimte.*

Het lam hoort niet in de ruimte.

De plaats van het lam is *in de schaapskooi*, of, als het weiden gaat, *bij de kudde*, onder het oog van den herder.

Het lam moet niet gaan weiden, waar het zulks verkiest, maar zijn weide beperken tot de enge plek, die zijn herder het aanwees.

De ruimte is voor het *wild* gedierte, dat dwaalt van woud in woud, en des nachts uit het geboomte te voorschijn komt, om, naar de schilderachtige uitdrukking van Psalm 104, »zijn spijze van God te zoeken".

En als nu het lam, dat in de schaapskooi en bij de kudde, maar *niet* in de ruimte hoort, toch naar die ruimte hunkert, en door lust bevangen, naar die ruimte afdoolt en afzwerft, dan staat het bloot aan duizend gevaren, dan voelt het zich gejaagd en onrustig, en wordt, zoo de trouwe herder het niet opvangt en uit de ruimte terughaalt, een prooi van den wolf die er op loert.

Wat Jezus ons van den goeden herder zegt, die een oogenblik zijn negen en negentig schapen verlaat, om het éene afgedoolde schaap weer naar de kudde terug te halen, is dan ook precies hetzelfde beeld, als wat in Hosea ons als het »lam in de ruimte" geteekend staat.

Het »lam in de ruimte" is het beeld van den mensch, van den jongeling, van het kind van God, dat de banden niet verdragen kan, dat vóór alle dingen vrij wil wezen, en dat waant in de ruimte wel over zich zelf te kunnen waken.

Het »lam in de ruimte" is de verloren zoon, die in de wereld afzwierf, en in die »wijde, wijde wereld" eindigde met schreiend neer te zitten bij den draf van het zwijn.

»In de ruimte" te willen omwandelen naar den lust zijns harten, aldus is de zondige trek, die bij het ontwakend en opwakend leven zich vanzelf in onzen menschelijken aard vertoont.

Niet in huis, maar op straat.

Niet onder ouderlijk toezicht, maar vrij man in de wereld.

Niet gebonden aan de ordinantien en usantien des levens, maar spelen met het leven naar eigen zin en gril.

Zoo en niet anders is de trek, die in het hart van elk jongeling, als hij den man nabij komt, opwaakt.

De schaapskooi uit, van de kudde af, de ruimte in, begint met de dorst van elks hart te zijn.

Hoe meer in de ruimte, hoe vrijer en ongebondener, des te gelukkiger, des te hooger onder zijns gelijken geëerd.

En nu gelukt dit niet aan allen. Er zijn er, wie de nood des levens en de harde dagtaak, of ook een zwak gestel, uit die luchtledige, gevaarlijke ruimte terughoudt.

Maar er waren er ook, die hun opzet doordreven, die de ruimte ongedeerd en ongehinderd introgen, en die er in roemden, dat ze ten slotte zoo vrij waren als het vischje in het water of als de vogel in de lucht.

En wat is er nu, als ge van achter de rekening opmaakt, van al deze jongelingen, of ook jongedochters, in de ruimte terecht gekomen?

O, Gewisselijk, enkele sterke, krachtige naturen hebben op het vlakke veld den wolf van zich afgehouden.

Er zijn er ook, die God in zijn genade op het vlakke veld aangreep, en naar zijn schaapskooi terugleidde.

Maar ook, wie telt ze, de omgekomenen en voor altoos verlorenen, die hun omzwerven in de ruimte, met verlies van eer en deugd, van de vaag hunner kracht, en van hun toekomst hebben geboet.

Toch wane niemand, dat de booze trek, om als het lam in de ruimte af te zwerven, afsterft met de jongelingsjaren.

Veeleer blijft, zij het ook in gewijzigden vorm, die booze trek ons vervolgen tot aan onzen dood toe; en telkens stuit ge, zelfs onder Gods beste kinderen, op eigenwillige naturen, die het *geestelijk* afzwerven liefhebben, en wanen, het beter te zullen hebben, als ze aan de tucht van Gods majesteit zich onttrekken.

Schijnbaar geestelijk leven ze dan op eigen hand. Ze hebben zoo hun eigen zedenleer, die nu eens op een wettisch punt zich vastzet, en dan weer door de breede mazen o, zooveel doorlaat.

Ze dolen dan af op allerlei paden van excentrieke dwaalleer of van hoog geestelijke dweperij.

Geen band van het verleden, geen band van kerk of belijdenis heeft meer vat op hen. Immers zij zijn *vrijgemaakte*, en daarom *vrije* Christenen, en geven zich zonder weerstand over aan den lust van hun geestelijk oog.

Zoo zwerven ze om en om, hun tente nu eens bij het woud en dan weer in de dorre woestijn opslaande, en in den wolf zien ze geen vijand meer, maar tegen den hond van den herder gaat al hun haat.

Of ook, het geestelijke is bij hen niets dan schijn, en onder dien vromen schijn zoeken ze erger nog, den lust huns harten, zoo maar niet den boozen lust van het vleesch.

Nog hooren ze wel de stem van den herder die roept: »Keer weder!", maar zij *willen* niet wederkeeren, en verkiezen hun eigen paden, en hun hart klopt sneller in hen, indien ze maar in de ruimte, naar eigen wilkeur, omdolen en omzwerven kunnen.

En zoo raken ze al verder van hun God af, worden ze al meer aan hun God ontwend, en begint de engte van de schaapskooi hun al meer tegen de borst te stuiten.

Tot er ten slotte *alles* mee door kan, wijl er te kwader ure iets van *den wolvenaard* gevaren is in de natuur van het afgezworven en ganschelijk verdoolde lam.

En wat nog het bangste is, zulk afzwerven laat God de Heere niet slechts toe, maar soms laat Hij het over ons komen als een straf, en brengt het over ons als een oordeel waaronder we moeten bezwijken.

Bij Hosea zegt de Heere van Israël: »*Ik zal* Israël weiden als een lam in de ruimte". D. i. Ik zal hun hart verharden. Ik zal ze doen afzwerven van de kudde. Het spoor van de schaapskooi zal Ik hun bijster maken. En *mijn* heilig oordeel zal het wezen, als ze ten leste omdolen en omzwerven als een lam in de ruimte, op het onbeschermde veld.

Als Gods eerste kind, onzer aller vader Adam, zijn Eden verzondigt, drijft God hem uit het Paradijs uit, en jaagt hem in de ruimte der wereld, waar de doornen en distelen voor hem bereid zijn.

En zoo doet de Heere nog.

Treft dit nu een begenadigd kind van God, natuurlijk, dan is het altoos met de bedoeling, en onveranderlijk met de uitkomst, dat het lam in de ruimte ten slotte zijn nood en dood gevoelen gaat, en weer heimwee naar de schaapskooi in zich voelt opwaken, en door den trouwen Herder weer naar de kudde wordt teruggebracht, opdat Gods engelen juichen mogen, en Gods genade in zijn kind triomfeere.

Maar wee hem, die ooit denken ging: »Waarom zou ik niet omdolen? Ik ben toch Gods kind. In het eind kom ik toch terecht", en onder dat leugenachtig voorgeven, het verwijt in zijn hart smoorde, het oor vóór de stem van den Herder toestopte, en roekeloos in zijn afzwerven volhardde.

En daarom — want ook nu weer zijn de lammeren die in de ruimte omdolen zoo machtig velen — ga ook door dit korte woord de roepstem tot al wie afzwierf uit: »Laat af van uw valsche vrijheidszucht en keer weder!"

»De plaats van het lam, dat door het dierbaarst bloed is vrijgekocht, is niet in de ruimte, maar in de armen en aan het hart van zijn Heiland."

Amsterdam, 11 Januari 1895.

Tweede brief.

Uit het Zuiden teruggekeerd, verneem ik dat mijn vorige brief, dien ik aan de *Heraut* inzond, o. a. bij de redactie van het *Hand.* zekere bevreemding had gewekt.

Althans niet zonder verbazing werd geconstateerd, dat, volgens mijne voorstelling, niet elke faculteit aan een Hoogeschool in volmaakte onafhankelijkheid te werk kon gaan, maar dat alle overige faculteiten tot op zekere hoogte afhankelijk waren van die der Theologie en der Letteren.

Is het te veel gezegd, zoo ik beweer, dat de breedere uiteenzetting van dit onderwerp, die in het Tweede Deel van mijn *Encyclopaedie* gegeven is, mij althans bij de gestudeerden onder de Journalisten tegen het averechtsche in deze opvatting had mogen vrijwaren?

Alles toch hangt hier af van den zin, dien men aan het woord *afhankelijk* hecht.

Blijkbaar werd mij toegedicht, alsof ik »afhankelijk" in slaafschen, onwetenschappelijken, de actie van het eigen bewustzijn doodenden zin bedoeld had.

Vergelijking met wat ik in mijn *Encyclopaedie* schreef, kon daarentegen ten bewijze strekken, dat ik nooit aan een andere afhankelijkheid gedacht heb, dan die vanzelf voortvloeit 1°. uit den organischen samenhang tusschen *subject* en *object*, en 2°. uit de éénheid van het veld der wetenschap.

Dat die organische samenhang bij onze Overheids-Hoogescholen *voor het bewustzijn* der meesten teloor ging, neemt het feit niet weg, dat toch ook aan die Scholen die samenhang zeer wel merkbaar is.

Toen de moderne geest opkwam, waren de katheders aan onze Overheids-Hoogescholen nog voor minstens drie vierden bezet met mannen, die, zonder uit een eigen beginsel te leven, toch beslist en soms fel tegen het veldwinnen van den modernen geest opkwamen.

Bittere tooneelen zijn toen, volstrekt niet alleen binnen de wanden van de Theologische faculteitskamer, afgespeeld. De verhalen van wat in de Juridische faculteit tusschen Thorbecke en zijn behoudende collega's is verhandeld, werden zelfs buitenal ruchtbaar.

Maar die, een oogenblik, zoo felle strijd verloor al spoedig zijn belangrijkheid.

De conservatieven op wetenschappelijk terrein, die over een katheder beschikten, stierven allengs uit, en van hooger hand werd stiptelijk zorg gedragen, dat alleen pleitbezorgers van den modernen geest hun erfenis aanvaardden.

Zoo werd katheder na katheder, faculteit na faculteit gezuiverd; en de zuiging van dit proces was zoo sterk, dat thans bijna geheel het stel onzer hoogleeraren, voor zooverre het door de Overheid benoemd wordt, doceert in een geest van gelijke strekking.

Het is wel zoo, dat thans in de Juridische faculteit een nieuwe tegenstelling opkomt tusschen de duyver heerschende individualistische, en de al meer opkomende organische opvatting van ons menschelijk leven; maar voor de diepere beginselen waaruit wij en onze tegenstanders het leven pogen te verklaren, maakt dit geen verschil.

Al geef ik dus toe, dat formeel de Senaat aan onze Overheids-Hoogescholen thans bestaat uit losse geleerden, die elk op eigen risico en naar eigen goedvinden, een onderdeel van een der wetenschappen voor hun rekening namen, toch kan ook de geleerde Journalist, die onze uitlating vreemd vond, kwalijk ontkennen, dat zekere samenhang, zij het dan ook vaak onbewust, het onderwijs van den één met dat van den ander verbindt, en (de stelling is immers onbetwistbaar?) *elke samenhang bewijst zekere afhankelijkheid, 't zij onderling, 't zij saâm van een derde macht.*

In een gezond lichaam hangt het éene orgaan noodzakelijk met het andere saâm, en bestaat er diensvolgens zekere afhankelijkheid tusschen het hart en de longen, tusschen het overige zenuwstelsel en de hersenen, tusschen de lever en het bloed. Het éene orgaan werkt met noodzakelijkheid op het andere in.

Niet anders is het in het lichaam der maatschappij, waarin geen enkele groep geïsoleerd of autonoom is, maar alle organische deelen in onderlingen samenhang bestaan, en tot op zekere hoogte elkanders vrije beweging bepalen en beperken.

En zoo nu ook is het in het lichaam der wetenschap. Ook de wetenschap is geen muur uit losse steenen opgemetseld, maar één geheel, dat uit organische deelen bestaat, en tusschen die deelen een noodzakelijk, en even daarom een bindend, bepalend en dus beperkend verband legt.

Indien mijn geachte opponent zich dan ook de moeite wil gunnen, om eens met aandacht het uiterst gewichtig stuk van Kant over den *Streit der Facultäten* na te lezen en te herlezen, zal hij ontwaren, dat Kant ten principale juist hetzelfde standpunt inneemt, dat ik mij veroorloofde in te nemen in mijn vorig epistel.

Natuurlijk deed Kant dat met een andere conclusie. Voor hem komt het primaat toe uitsluitend aan de Philosophische faculteit en heeft zij, en zij alleen, ook wat de overige faculteiten betreft, voor het verweer van de rechten der *waarheid* te waken.

Maar voor de hoofdzaak maakt dit geen verschil. Immers ook volgens Kant staan de faculteiten niet los naast elkaar; maar leven ze in onderlingen *samenhang*; en volgt uit dezen samenhang zekere *afhankelijkheid*.

Het is dan ook een pure vergissing, zoo men waant, dat er wel bij de Vrije, maar niet bij de Stads-Universiteit van zekere *afhankelijkheid* sprake is.

Met name ten opzichte van de primordiale beginselen, of, wil men, ten opzichte van de moedergedachte, waaruit alle wetenschap opwast, bestaat die afhankelijkheid bij beide.

Alleen maar, bij de Stedelijke Universiteit ontleent men die primordiale beginselen aan *de Rede*, bij de Vrije Universiteit aan *Gods Woord*, en derhalve en diensvolgens bij de Stedelijke Universiteit aan de *Philosophie*, gelijk bij ons aan de *Theologie*.

Dit is dan ook de feitelijke toestand.

Bij de Universiteiten, die *niet* erkennen, dat er van God een Woord is uitgegaan, en dat dit Woord onder ons bereik ligt, gaat de heerschende en leidende gedachte, die alle onderzoek en onderwijs beheerscht, van de scholen *der Wijsbegeerte* uit.

Het zijn de groote wijsgeeren, die niet alleen op enger wijsgeerig terrein, maar ook voor het Recht, voor de Natuurkunde, voor de Aesthetica en zooveel meer het spoor geteekend hebben; zóó zelfs, dat men juristen en litteratoren in Duitschland naar de philosophische school, waartoe ze hooren, pleegt in te deelen.

Bij hen daarentegen, die staande houden, dat er wel waarlijk een Woord Gods is, en dat we ons daaraan te onderwerpen hebben, kan de leidende en bezielende gedachte niet anders uitgaan dan van de Theologie, en gaat men diensvolgens ook op juridisch en ander terrein in Calvinisten, Romanisten, Lutheranen en Baptisten uiteen, al naar gelang men zijn uitgangspunt neemt in de Belijdenis van den Christus, die door elk dezer namen wordt aangeduid.

Van de formeele zijde der quaestie stippen we slechts zooveel aan, dat ook de redactie van het *Hand.* wel toe zal geven, hoe voor een geregeld wetenschappelijk onderzoek goede »*Logik*," nu in den zin van *Wundt* genomen, vooraf moet gaan, om de juiste denkwet, en de gevarieerde toepassing dier wet, bij elk onderzoek, tot haar recht te doen komen.

Dat alle studiën formeel van de Litterarische, of wil men, van de Philosophische studien *afhankelijk* zijn, zal ze mij uit dien hoofde niet licht wagen te betwisten.

Maar ook afgezien van deze *formeele* afhankelijkheid bij de methode van het onderzoek, zal ze van achteren mij voetstoots moeten toegeven, dat *zekere afhankelijkheid* der éene studie van de andere niet *is* weg te cijferen, en dat ten slotte alle wetenschappelijk onderzoek, dat eenheid vertoont, beheerscht wordt door zekere leidende, even deswege heerschende, gedachte, die men óf aan de Philosophie óf aan de Theologie moet ontleenen, al naar gelang het kompas waarop we drijven is 's menschen *Rede* of Gods *Woord*.

Over de toepassing hiervan op de faculteiten en Universitair als organisme, vergunne zij mij over acht dagen nog een kort woord.

KUYPER.

Kerkelijke Deputaten.

V.

De tweede plaats in de Kerkenordening, waarin sprake is van Kerkelijke Deputaten, is Art. 44, aldus luidende: »Ook zal de Classe eenige harer Dienaren, ten minste twee, van de oudste, ervarenste en geschiktste autoriseeren, om in alle kerken, van de steden zoowel als van het platte land, alle jaren *visitatie* te doen, en toe te zien, of de leeraars, kerkeraden en schoolmeesters hun ambt trouwelijk waarnemen, bij de zuiverheid der leere verblijven, de aangenomene orde in alles onderhouden, en de stichting der gemeente, mitsgaders der jonge jeugd, naar behooren, zooveel hun mogelijk is, met woorden en werken bevorderen, ten einde zij diegenen, die nalatig in het een of het ander bevonden worden, intijds mogen broederlijk vermanen, en met raad en daad alles tot vrede, opbouwing en het meeste profijt der kerken en scholen helpen dirigeeren. En iedere Classe zal deze *Visitatoren* mogen continueeren in hunne bediening, zoolang het haar zal goeddunken, ten ware dat de *Visitatoren* zelven, om redenen van dewelke de Classe oordeelen zal, verzochten ontslagen te worden".

Dit artikel, zooals het daar luidt, is eerst in 1619 in de Kerkenordening ingebracht, toen de Dordtsche Synode op een ingekomen gravamen het aldus geformuleerde besluit nam (blijkens de Acta van de 158e en 159e Sessie). Het kwam toen in de plaats van een artikel over de kerkvisitatie, dat door de vorige Generale Synode aan de Kerkenordening was toegevoegd (Art. 40 van de redactie der Haagsche Generale Synode van 1586), en dat niet slechts veel minder uitgewerkt was, maar dat ook de geheele zaak voor de Classen facultatief had gesteld. En vóór dien tijd is er in de oudere redactiën van de Kerkenordening over dit punt niets te vinden.

De zaak zelve echter was, reeds in 1586, hier te lande niet vreemd. Trouwens, het ligt in den aard van het kerkverband, dat de kerken en de kerkedienaren wederkeerig op elkander acht nemen. En dan niet alleen maar door de onderlinge censuur, die in Kerkeraden en in meerdere vergaderingen op vaste tijden te houden is, waarop vooral in de eeuw der Reformatie door onze kerken bijzondere nadruk gelegd werd. Maar ook door opzettelijk onderzoek in de onderscheidene kerken zelve.

Zoo b.v. heeft men in Noord-Holland, al spoedig na het verkrijgen der vrijheid en toen nog slechts een deel der Noord-Hollandsche kerken tot reformatie gekomen was, eene eigenlijke kerkvisitatie gehad, zij het ook slechts tijdelijk; blijkens Art. 12 van de Acta der Noord-Hollandsche Synode te Alkmaar, van April 1575, luidende aldus: »Van die visitatoers. — Is bewilliget, als dat voor ditmael ex singulis classibus gecoren zullen worden visitatores sonder commissie van der overicheyt te versoecken, die in alle plaetsen ende dorpen goede informatie zullen nemen, hoe die dienaers ende haere gemeynten met eenander staen, ende hetselfde dat naestcoemende synodo wederom te refereren".

En tot hetzelfde oogmerk kon ook dienen, wat reeds in 1574 door de eerste Synode van Hollandsche en Zeeuwsche kerken te Dordrecht bepaald werd (Acta, Art. 11): »Men sal de Classische versamelinghen op verscheiden plaetsen d'een na d'ander houden." Want juist door dat rondgaan der vergaderingen had de Classe gelegenheid, achtereenvolgens omtrent alle kerken goed op de hoogte te komen; zoodat dit eenigszins gelijk stond met eene kerkvisitatie door de geheele Classe.

Toch moest wel blijken, dat het als middel van onderzoek geheel onvoldoende was; ook omdat de vergadering eerst na geruimen tijd tot dezelfde kerk kon terugkeeren, en omdat vele kleine dorpen geene gelegenheid hadden, de geheele Classe te ontvangen en te huisvesten. Meerder toezicht en opzicht was dringend noodig; vooral omdat er in dien eersten tijd voor onze kerken nog zooveel te ordenen en te regelen was, en omdat er, juist in Holland, zooveel bezwaren in den weg stonden. Door de nog altijd sterke Doopersche richting, en ook eenigszins door het Hollandsche volkskarakter, werkte op een aantal plaatsen een eenzijdig kerkontbindend individualisme. Terzelfder tijd waren, door het groot gebrek aan predikanten, velen tot den kerkedienst toegelaten, die er eigenlijk niet bekwaam voor waren. En men kreeg van de overheid meer tegenwerking dan steun, daar die overheid, hoewel nu in naam Gereformeerd, toch voortdurend er op uit was, de vrijheid der kerken te na te komen.

Talrijk zijn de klachten, die ons uit die jaren bekend zijn over de vele misstanden, ongeregeldheden en onordelijkheden, die er in de Hollandsche kerken gevonden werden, en die door goede kerkvisitatie althans eenigszins zouden kunnen gebeterd worden. Zoo b. v. schreef een der leiders van die dagen, de Dordtsche predikant Hendrik de Corput, in een brief van 22 Febr. 1584 (Werken der Marnix-Vereen., Ser. III, Dl. II, blz. 287), na eene reeks van klachten: »summa, waeet de gemeene Kercke nyet met ernst op, videntibus scientibus et patientibus fidelibus ministris, interibit ecclesia, et puritas doctrinae una cum disciplina intercidet [d. i., dan zal voor de oogen der trouwe Dienaren, met hun medeweten en met hunne toelating, de kerk te gronde gaan, en zoowel de zuiverheid der leere als de discipline verloren gaan]. Daer en is mijns wetens noch noyt visitatie geschiet, die nochtans van allen vromen soe noodich geacht wort; bedenct die saecke met uwen collegis rijpelick ende spreeckt met D. Villerio na uwe discretie: laet het gebreck aen ons nyet sijn." Uit welke woorden tevens blijkt, dat eigenlijke kerkvisitatie toen in Zuid-Holland nog niet plaats had, maar dat er wel over gesproken en gehandeld was.

Trouwens, reeds in 1579 was daarover een gravamen ingekomen bij de particuliere Zuid-Hollandsche Synode te Schoonhoven, in dezer voege (no. 1 van de »puncten, bedacht na het uijtschrijven des voorsz. synodi"): »Of het niet oorboorlick sal zijn, dat men in eener ijegelicker classe ende synode particulier een of twee personen sal deputeren, dewelcke alle voorvallende saecken des classis aen den synode respective sullen uijtrichten, classem ende synode of eenige daeruijt vergaderen, ist nood, ende voort opsicht hebben sullen, dat een ijegelick zijn ampt doe, oock soo swaricheyt viele tusschen eenige dienaren, ouderlingen ofte ijemanden in zijne kercke, tselve christelick ende opt aldereerste neder te leggen, ende hoelange deser tijt ende extraordinaren dienst dueren sal."

Dit punt is toen echter door de Synode niet behandeld, doordat het te laat was ingezonden. In het volgende jaar werd er in Zuid-Holland in het geheel geene particuliere Synode gehouden. En in 1581 kwam het aan de orde op de Generale Synode te Middelburg. Wel niet uit Zuid-Holland; maar dan toch door een gravamen uit Zeeland, uit Oost-Vlaanderen en uit Engeland.

Het voorstel zelf, en het daarop door de Synode genomen besluit, was van dezen inhoud (in de uitgaven van de Acta der Middelburgsche Synode Art. 64 van de Particuliere Vragen): »Oft niet goet waere, beneffens de Classicale versamelinghen, oock eenighe jaerlicksche besoeckinghen der kercken aen te stellen, ofte *Inspectores* of *Superintendentes* te maken, doch met behoorlicker limitatie etc.? Is geantwoort: